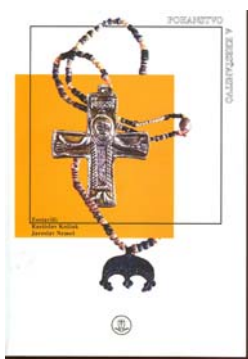

Pohanstvo a kresťanstvo. Zborník z konferencie usporiadanej 5.-6. II. 2003 v Banskej Bystrici.

Eds. Rastislav Kožiak – Jaroslav Nemeš.
Bratislava: Chronos, 2004. 320 s.

ISBN 80-89027-12-1

© Centrum pre štúdium kresťanstva. Všetky práva vyhradené. Pri citovaní prosíme dodržať autorské práva jednotlivých autorov a uvádzať zdrojovú publikáciu.

Pohanstvo a kresťanstvo - k vybraným archeologickým prameňom vo včasnom stredoveku

Danica Staššíková - Štukovská

STAŠŠÍKOVÁ - ŠTUKOVSKÁ, Danica: *Pagans and christianity - on selected archaeological sources in the early middle ages*. In: Pohanstvo a kresťanstvo. Bratislava: Chronos, 2004, p. 171-189.

The aim of this contribution is to outline (by the means of the analysis of the certain finds) the potential of the archaeology in Slovakia for the research of the topics related with the paganism and Christianity. The author draws upon her own archaeological research of the burial grounds and the experiences of the interdisciplinary collaboration in the analysis and interpretation of certain finds and phenomena.

KEYWORDS: Archeology, Slovakia, Paganism and Christianity, Early Middle Ages

ÚVOD

Každý archeologický výskum môže priniesť niečo nové, obvykle nie vyčerpávajúce, ide iba o drobný kamienok zložitej mozaiky, ktorý je potrebné správne pochopiť a interpretovať. Pri syntetizujúcich prácach vychádzajúcich z poznatkov archeológie sa táto skutočnosť stáva menej výraznou a hlavne pre nearcheologické disciplíny menej známou. Takto sa môže stať, že niektoré závery archeológov budú preceňované, prípadne zmeny v porovnaní so staršími interpretáciami vyvolané výsledkami nových archeologických výskumov, nebudú správne pochopené. Mojim cieľom v tomto príspevku je pomocou analýzy vybraných nálezov priblížiť iným spoločenským odborom možnosti archeológie na Slovensku pre štúdium problematiky pohanstva a kresťanstva. Vo svojej práci vychádzam predovšetkým z vlastného archeologického výskumu pohrebísk a zo skúseností z interdisciplinárnej spolupráce pri analýze a interpretácii niektorých nálezov a javov.

VČASNÝ STREDOVEK - poznámky k obsahu pojmu v archeológii

Pojem včasný stredovek bol v slovenských archeologických periodizáciách zavedený v roku 1980 a chápe sa ako strešný termín pre podrobnejšie periodizačné triedenia. Absolútne dáta, precizácia a obohatenie obsahu „včasný stredovek“ o nové nálezy a poznatky k našim najstarším dejinám je predmetom neustáleho výskumu¹. Pôvodný návrh, s ktorým sa stotožňuje

¹ Prehľadne pozri BIALEKOVÁ, D.: Návrh chronológie praveku a včasnej doby dejinnej na Slovensku. Slovanské obdobie. Slovenská archeológia XXVIII-1, 1980, s. 213-221; HRUBEC, I.: Návrh chronológie praveku a včasnej doby dejinnej na Slovensku. Poveľkomoravské obdobie a stredovek. Slovenská archeológia 28, 1980, s. 229-233; ČAPLOVIČ, D.: Poznámky k chronológii stredoveku na Slovensku. Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia I., Bratislava 1998, s.159-176. STEINHÜBEL, J.: Pôvod a najstaršie dejiny Nitrianskeho kniežatstva. Historický časopis, 46, 1998, č. 3, s.370-385.

väčšina bádateľov ako začiatok včasného stredoveku vymedzuje koniec 5. storočia, teda obdobie príchodu prvých Slovanov na naše územie, čo je súčasne neskorý stupeň sťahovania národov². V absolútnej chronológii je to rok 476, teda dátum zániku Západorímskej ríše a založenie prvého germánskeho štátu v Taliansku. Pre archeologické nálezy zo Slovenska je problém pričleniť nejaký nález ku konkrétnemu dátumu, čo je dané historickou situáciou a charakterom nálezov. Včasnოსlovenské pamiatky v období sťahovania národov (5.-6. storočie) predstavujú hlavne nálezy keramiky respektíve jej fragmentov. Zatiaľčo chronologicky a etnicky výraznejšie nálezy z kovu sa viažu hlavne na germánske kultúry, ktoré sa vtom čase dotkli územia Slovenska len okrajovo alebo ich poznáme len jednotlivo v podobe solitérnych nálezov na pohrebiskách. Situáciu komplikuje i geografická členitosť Slovenska, ktorá vplývala na rozdiely v kultúrnom vývoji a hlavne nedostatočný stav výskumu. Nálevová situácia nie je optimálna, nemáme preskúmanú a publikovanú kompletnú včasnოსlovenskú osadu alebo pohrebisko, hroby bližšie nešpecifikovaných germánskych kultúr sú tiež iba fragmentárne skúmané, veľmi málo nálezov z tohto obdobia poznáme z južnej časti stredného Slovenska a horských oblastí, kde niektorí archeológovia pripúšťajú aj v 5. a 6. storočí kontinuitu života germánskych kultúr, pôvodného "skeltizovaného" obyvateľstva a iných etnických skupín³. O možných kontaktoch s ranokresťanským náboženstvom, ktoré sa vo výraznejšej podobe k hraniciam nášho územia dostáva v 5.-6. storočí v podobe bazilik v Keszthely alebo zatiaľ problematického nálezu kaplnky zo 4. storočia na Devíne⁴, môžeme uvažovať len hypoteticky a v súvislosti s ojedinelými nálezmi⁵.

Príchodom Avarov na územie dnešného Maďarska a odchodom Longobardov do severného Talianska v roku 568 dochádza k radikálnemu zlomu v osídlení a hlavne ku kvalitatívnej zmene hospodársko-spoločenského vývoja v Karpatskej kotline, ktorá sa týka najmä juhozápadného Slovenska⁶. Neskoroantická kultúra a vplyvy germánskych kultúr sú nahradené kultúrou heterogénneho avarského kaganátu. V archeologických nálezoch sa táto skutočnosť prejavuje novou formou pohrebísk s nespálenými telami napr. Devínska Nová Ves, Holiare, Prša. Kostrové pohrebiská s typickými nálezmi avarskej kultúry (napr. pohreby jazdcov s koňom a ozdoby opaska a postroja) umožnili vyčleniť rozsah avarského kaganátu i na našom území⁷. Archeologické nálezy z tohto obdobia hlavne z územia juhozápadného Slovenska tvoria početné a dobre preskúmané pohrebiská s množstvom nálezov šperkov, zbraní, keramiky a ďalších predmetov. Mimo týchto nálezov na severnejších územiach Slovenska a na Morave prebiehal ďalší vývoj slovanského etnika, ktorý v druhej polovici 8. a hlavne v 9. storočí vyústil

² BIALEKOVÁ, D.: Návrh...c.d. s.215

³ KOLNÍK, T. Návrh...c.d., s. 198-199, K názorom o kontinuite života medzi obdobím sťahovania národov a prvými Slovanmi ďalšia literatúra ČAPLOVIČ, D.: Poznámky...c.d., s.164-165.

⁴ HULÍNEK, D./PLACHÁ, V.: Rímske stavby na Devíne vo svetle najnovších archeologických výskumov. Bratislava XII, 2000, s. 39-40, obr. 6.

⁵ V posledných rokoch sa zväčšuje počet odborných publikácií, ktoré venujú pozornosť ranokresťanským archeologickým nálezom v rímskych provinciách napr. Panonia, Tracia, Illyricum, Dalmacia. Z najnovších prác s obsahom venovaným témam archeologických ranokresťanských nálezov neskorej antiky v geograficky blízkom regióne, možno doporučiť štúdie v periodiku ZALAI MŰZEUM 11, Zalaegerszeg 2002. Zo starších prác k téme možno doporučiť RATKOŠ, P.: Kristianizácia Veľkej Moravy pred misiou Cyrila a Metoda. Historický časopis, roč. XIX, 1971, s. 71-83.

⁶ K problematike Avarov posledne pozri DAIM, F. 2003: Avars and Avar Archaeology an introduction. In: Regna and Gentes. (ed.)GOETZ, H-W./JARNUT,J./POHL,W., Leiden-Boston 2003, s.463-570;BALINT, Cs.: Probleme der archäologischen Forschung zur awarischen Landnahme. Vorträge und Forschungen XLI, (Hrsg.) MÜLLER-WILLE, M. SCHNEIDER, R., Sigmaringen 1993, s.195-273.

⁷ K súčasnému stavu poznatkov týkajúcich sa slovansko-avarských hrobov na území Slovenska pozri ZÁBOJNÍK, J.: Das Awarische Kaganat und die Slawen an seiner Nördlichen Peripherie (Probleme der Archäologischen Abgrenzung). Slovenská archeológia XLVII-1, 1999b, s. 153-173, Karte 1.; ZÁBOJNÍK, J. : Soziale Problematik der Gräberfelder des Nördlichen und Nordwestlichen Randgebietes des Awarischen Kaganats. Slovenská archeológia XLIII-2, 1995, s. 205-344.

do zakladania opevnených hradísk a prvého štátneho útvaru rozkladajúcim sa významnou časťou i na našom území - Veľkej Moravy. V porovnaní so stavom výskumu pohrebísk avarského kaganátu, ktoré sú viaceré preskúmané kompletne, stav našich poznatkov o nálezoch 7. a prvej polovice 8. storočia na Slovanmi prevažne osídlenom území Slovenska nie je odlišný od predchádzajúceho obdobia. Chýbajú systematicky preskúmané sídliská a pohrebiská, súdiac podľa odborných publikácií záujem bádateľov sa koncentruje viac na nálezy 9. storočia - teda veľkomoravské. Z pohľadu dokladov o prenikaní kresťanského náboženstva v archeologických nálezoch v 7.-8. storočí, v období avarského kaganátu sa obmedzujú na jednotlivé nálezy ako sú napr. krížiky, ale nemožno hovoriť o výraznejšej kristianizácii, ktorej doklady sa začínajú objavovať až v 9. storočí v období Veľkej Moravy.

V súvislosti s vymedzením konca včasného stredoveku v periodizácii pre archeologické nálezy existuje určitá názorová nejednotnosť. Pôvodný návrh za koniec včasného stredoveku považuje nástup Arpádovcov, čo sa v archeologických nálezoch prejavuje výskytom mincí v hroboch, dochádza k stavaniu najstarších románskych kostolov a stavieb⁸ v 11. storočí. Návrh označovať periódu včasného stredoveku až do 13. storočia, teda do konca obdobia panovania Arpádovcov zastáva D. Čaplovič⁹. V porovnaní s predchádzajúcim obdobím sa v archeologických nálezoch nejaví taký výrazný rozdiel v prítomnosti nových nálezov ako v 11. storočí. Objavuje sa síce vo väčšom množstve keramika točená na rýchlorotujúcom kruhu, tiež glazovaná keramika, ale ide skôr o plynulý civilizačný vývoj ťažko ohraničiteľný konkrétnym dátumom, ktorý je predmetom štúdia, ako o kvalitatívne zmeny spoločnosti. Osobne sa prikláňam viac k názorom, ktoré sú podopreté vyššie uvedenými argumentami a koniec včasného stredoveku spájajú s nástupom dynastie Arpádovcov, teda 11. storočím.

KOSTROVÉ POHREBISKÁ

K najzložitejším oblastiam archeológie patria duchovné predstavy a snaha bádateľov o správnu interpretáciu prostredníctvom analýzy pamiatok materiálnej kultúry. Nie je to hlavný cieľ archeologického výskumu, ale dôležitá súčasť pochopenia a správnej historickej interpretácie konkrétného obdobia a náleziska. Pre včasnostredoveké obdobie v oblasti duchovných predstáv k najpertraktovanejším patrí téma začiatkov kresťanstva a rozpoznanie dokladov v archeologickom materiáli. Týka sa jej veľa prác venovaných hlavne otázke najstarších cirkevných stavieb¹⁰, menej nálezom konkrétnych predmetov alebo javov¹¹. K nevyčerpatelným archeologickým prameňom poznatkov k štúdiu pohanstva a kresťanstva vo včasnom stredoveku na našom území patria hroby a pohrebiská.

Presný počet preskúmaných hrobov je pomerne ťažké zistiť z dôvodu absencie potrebnej a presnej štatistiky ako i neustálych zmien, ktoré prinášajú nové nálezy zo záchranných výskumov. Podľa mojich orientačných zistení z priebehu 6.-13. storočia na Slovensku máme preskúmaných cca 18 000 kostrových hrobov z cca 540 rôznych polôh, z toho je 62¹² pohrebísk slovansko-avarských. Iba u cca 29% vieme rozsah lokality, z toho sú väčšinou pohrebiská avarského kaganátu a iba cca 50% je publikovaných s katalógom a len 7% bolo

⁸ HRUBEC, I.: Poveľkomoravské obdobie a stredovek. Slovenská archeológia XXVIII-1, 1980, s.231.

⁹ ČAPLOVIČ: Poznámky...c.d., s. 160

¹⁰ Posledne pozri ŠTEFANOVIČOVÁ, T.: Architektúra Veľkej Moravy v európskom kontexte: In: Velká Morava mezi východem a západem, Spisy Arch.ústavu AV ČR Brno17, Brno 2001, s. 397-406. (Ed.) GALUŠKA,L./KOUŘIL,P./MĚŘÍNSKÝ,Z.; RUTTKAY, A.: Počiatky kresťanskej sakrálnnej architektúry v archeologických nálezoch. Pamiatky a múzeá 4/95, Kresťanské umenie na Slovensku, s. 8-13.

¹¹ K otázke metodiky interpretácie duchovnej kultúry v archeológii nachádzame práce skôr v zahraničí, pozri napr. GEZRY, J.: Zur Problematik der Interpretation archäologischer Quellen für die Geistes-und Religionsgeschichte. Archaeologia Austriaca 64, 1980, s. 111-118. K štúdiu mytológie u Slovanov z novšej literatúry možno doporučiť ročenku STUDIA MYTHOLOGICA SLOVACA, ktorú vydáva ZRC SAZU v Ljubljani od roku 1998. Doteraz vyšli 4 ročníky.

preskúmaných celých. Na túto skutočnosť vplýva i fakt, že cca 100 pohrebísk sa nachádza v intravilánoch obcí a miest, väčšinou nekontrolovateľne zničených alebo ničených, takže priestorový a časový rozsah u mnohých nikdy nezistíme. Chýba tiež organizovaná koncepcia výskumu pohrebísk, ktorá by sa zameriavala na zistenie rozsahu lokality v čase a priestore. Ak zhrnieme povedané, tak nálezy včasnostredovekých hrobov a pohrebísk predstavujú kvantitatívne veľký počet s potrebou zlepšovať kvalitu vypovedacích možností orientáciou archeologického terénneho výskumu na zistenie priestorového a časového rozsahu pohrebísk a potrebou urýchliť spracovanie a publikovanie.

V oblasti duchovnej kultúry Slovanov sídlacích na našom území ako závažný nález dokladajúci výraznú zmenu predstáv v období včasného stredoveku patrí pochovávanie nespálených tiel (pôvodne Slovania ako i niektorí Germáni pochovávali svojich mŕtvych spálených). Niektorí bádatelia hlavne v staršej literatúre vysvetlenie kostrových hrobov u Slovanov usídlených na územiach mimo avarského kaganátu hľadali v oblasti vplyvov kresťanskej ideológie v 9. storočí¹². Iní bádatelia sa domnievajú, že problém kostrového pochovávania u Slovanov na našom území treba považovať za zložitejší s potrebou riešiť otázku komplexne v rámci nálezov celého včasného stredoveku¹³, k čomu sa sama tiež prikláňam. Najlepšiu orientáciu získame, keď si priblížime problém kostrového pochovávania cestou informácie o nálezovej situácii všetkých včasnostredovekých kostrových hrobov na Slovensku. Pokúsim sa ju priblížiť typologickým rozdelením zistených lokalít, pričom ako hlavné kritérium triedenia používam zistený začiatok kostrového pochovávania na vytvorenie skupín a koniec pochovávania na vytvorenie typov. Vychádzam pritom z lokalít u ktorých nám stav výskumu dovoľuje poznať rozsah pochovávania v čase i priestore, čo sa zo zistených archeologických nálezov kostrových a birituálnych pohrebísk týka len malého počtu nálezísk. Nálezy kostrových hrobov v 5. a 6. storočí, teda v období sťahovania národov súvisia s germánskymi etnikami, stav výskumu nie je optimálny¹⁴.

Skupina 1: *Kostrové prípadne birituálne pohrebiská so začiatkom pochovávania okolo polovice 7. storočia:*

Typ 1a/ - s nepretržitým pochovávaním do konca 8. storočia prípadne začiatku 9. storočia napr. Prša I, Komárno-Lodenica, Holiare. Kultúrne a politicky boli súčasťou avarského kaganátu.

Typ 1b/ - s ukončením pochovávania v 9. storočí (tento typ pohrebiska na Slovensku zatiaľ nemáme identifikovaný) - príklad ?Prušánky¹⁶. Pohrebisko nebolo súčasťou avarského kaganátu, autor doteraz nepublikoval katalóg náleziska ako i komplexnú analýzu nálezů.

¹² Zistené podľa údajov u ZÁBOJNÍK, J.: Das Awarische Kaganat und die Slaven an seiner Nördlichen Peripherie. Slovenská archeológia XLVII-1, 1999, s.155.

¹³ CIBULKA, J.: Kostel v Modré i Velehradu a začátky křesťanství na Moravě. Praha 1958; KRUMPHANZLOVÁ, Z.: Svědectví náboženského synkretismu na pohřebištích doby hradištní v Čechách. Archeologické rozhledy XLII-4, 1990, s. 362-368. s Názorom o zmene pohrebného ritu u Slovanov na našom území vplyvom kresťanstva sa nestotožňuje napr. Z. SMETÁNKA: Archeologie, očistec a pohřební ritus. Dějiny a současnost 1, 1995, s. 12-15.

¹⁴ K téme je početná literatúra, vo výbere možno doporučiť KLANICA, Z.: K počátkům staromoravského kostrového pohřbívání. In: Staroměstská výročí, Uherské Hradiště 1990, s. 57-70.; WERNER, J.: Zur Entstehung der Reihengräberzivilisation. Ein Beitrag zur Methode der frühgeschichtlichen Archäologie. Archaeologia Geographica 1, Hamburg 1950-1951, s. 23-32.; DEKAN, J.: Zur archäologischen Problematik der Awarisch-Slawischen Beziehungen. Študijné zvesti 16, 1968, s.71-95.

¹⁵ K problematike pozri PIETA, K.: Die Slowakei im 5. Jahrhundert. In: Germanen Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit, Nürnberg 1987, s.385-417.

¹⁶ KLANICA, Z.: Die südmährischen Slaven und anderen Ethnika im archäologischen Material des 6.-8. Jahrhunderts. In: Interaktionen der Mitteleuropäischen Slaven und anderen Ethnika im 56.-10. Jahrhundert. Symposium Nove Vozokany 3.-7. Oktober 1983, Nitra 1984, s.149.

Skupina 2: *Kostrové prípadne birituálne pohrebiská so začiatkom pochovávaní koncom 7. alebo začiatkom 8. storočia:*

Typ 2a/ nepretržitým pochovávaním do konca 8. až začiatku 9. storočia - Nové Zámky, Bernolákovo, Záhorská Bystrica a ďalšie. Kultúrne a politicky boli súčasťou avarského kaganátu.

Skupina 3: *Kostrové prípadne birituálne pohrebiská so začiatkom pochovávaní v 8. storočí:*

Typ 3b/ nepretržitým pochovávaním do polovice 12. storočia - Borovce, ?Dubovany (neboli súčasťou avarského kaganátu).

Skupina 4: *Kostrové pohrebiská so začiatkom pochovávaní na prelome 8.a v prvej polovici 9. storočia*

Typ 4a - koncom pochovávaní na prelome 9./10. storočia - Nitra-Lupka, ? Skalica-poloha Kopečnica, ? Veľké Hoste, ? Veľký Grob,

Typ 4b - koncom pochovávaní v 12. storočí - Čakajovce¹⁷, Trnovec nad Váhom, Bratislava-hrad, Hurbanovo-Bohatá,

Typ 4c - s pravdepodobným hiátom v pochovávaní v 10. storočí, ale od 11. storočia s opätovným využívaním do novoveku - Ducové, na Morave napr. Uherské Hradište-Sady.

Skupina 5: *Kostrové pohrebiská so začiatkom pochovávaní v druhej polovici 9. storočia:*

Typ 5a - koncom pochovávaní v 12. storočí - Bučany, Trnovec nad Váhom, ?Bratislava-Devín, Nitra-Amfiteáter.

Skupina 6: *Kostrové pohrebiská so začiatkom v 10. storočí:*

Skupina 6a - koncom pochovávaní v 10. storočí. Ide o malé rodinné pohrebiská staromaďarské - napr. Hlohovec, Červeník. Nespálení boli pochovaní tiež staromaďarskí náčelníci napr. mohyla v Zemplíne,

Skupina 6b - koncom pochovávaní v 11.-12. storočí - Malé Kosihy, Nitra-Šindolka.

Skupina 7: *Kostrové pohrebiská so začiatkom pochovávaní v 11. storočí:*

Typ 7a - s pretrvávajúcim pochovávaním do novoveku - napr. Krásno, Radola-Koscelisko, Martin, Pinciná. Do tejto skupiny patria i cintoríny, ktoré vznikajú v 12. prípadne 13. storočí a pretrvávajú do novoveku.¹⁸

Pre úplnosť treba ešte spomenúť nie celkom objasnené kostrové hroby na sídliskách a hradiskách v 9. a začiatkom 10. storočia ako napr. Mužla Čenkov, Spišské Tomášovce, ďalej Pohansko - Južné predhradie ako i Mikulčice¹⁹ a i.

¹⁷ V prípade pohrebiska v Čakajovciach treba doplniť, že pochovávanie začalo v 7. storočí žiarovým i hrobmi datovanými do 7. a 8. storočia REJHOLCOVÁ, M.: Včasoslovanské pohrebisko v Čakajovciach, okres Nitra. Slov. Archeol. XXXVIII-2, 1990, s.357-420.

¹⁸ Do typológie sme nemohli vložiť ani jedno z mohylových pohrebísk bez určitej rezervy, pretože nevieme ani pri jednom zo 49 známych nekropol rozsah priestorový a časový. Obecné možno uviesť, že tieto mohylníky sú väčšinou birituálne, s nálezmi od 8. storočia po 12. storočie. K mohylníkom na Slovensku z novej literatúry možno doporučiť LUTOVSKÝ, M.: Územní rozšíření slovanských mohyl ve střední Evropě. K problému mohylových oblastí. Archeologické rozhledy XLI-1, 1989, s. 59-74. HANULIAK, M.: K problematice včasnostredovekého mohylového ritu na území Slovenska. Slov. Archeol. XLIL, 2001, s. 277-299.

¹⁹ VIGNATIOVÁ, J.: Marginálne k pohrebnému ritu na jižním předhradí Pohanska. Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity E 40, 1995, s. 111-118.; HANULIAK, M./KUZMA, I./ŠÁLKOVSKÝ, P.: Mužla-Čenkov I. Nitra 1993.

Uvedená typológia je určitou schémou, ktorá zohľadňuje iba jeden z dostupných údajov a neukazuje nám rôznorodosť pohrebísk danú výbavou, úpravou hrobových jám prípadne ďalšími špecifikami nálezísk. Poskytuje nám však argumenty v otázke vyčlenenia pohrebísk, ktoré teoreticky mohli vzniknúť vplyvom kresťanstva. Vieme, že o masovejšom ovplyvňovaní slovanskej kultúry kresťanstvom na základe historických správ môžeme uvažovať v období Veľkej Moravy, teda v 9. storočí. To bol zrejme aj hlavný dôvod, prečo sa v súvislosti s kostrovými hrobmi mimo avarského kaganátu uvažovalo o vplyve podmienok, ktoré sa utvárajú zánikom avarského kaganátu, teda hlavne v prenikaní kresťanskej ideológie (týkalo by sa to pohrebísk typu 4a,b,c, 5a).

Staršie kostrové hroby zo 7.-8. storočia vznikajú alebo sú výsledkom iných vplyvov. V prípade pohrebísk avarského kaganátu ide o neodškriepiteľný vplyv Avarov (pohrebiská typu 1a, 2a). Popri týchto relatívne známych skutočnostiach²⁰ ako nové sa objavujú pohrebiská s horizontami z 8. storočia a bez dokladu vplyvov Avarov ako sú Borovce a Dubovany²¹ (typ 3a), prípadne na Morave objavené a dosiaľ kompletne nepublikované pohrebisko v Prušánkách (typ 1b). Tento typ pohrebísk svojimi nálezmi nezodpovedá koncepcii vplyvu kresťanstva alebo vplyvu avarského z dôvodu absencie nálezov umožňujúcich špecifikovať prevzatie nových prvkov difúziou franskej kultúry do susedných oblastí po páde avarského kaganátu²². Doterajšie spracovanie nálezov z pohrebiska v Borovciach a Dubovanoch vykazuje pre najstarší horizont kostrových hrobov analógie s nálezmi na dolnom Dunaji pred 9. storočím, čo by podporovalo názor bádateľov, že Slovania prišli vo viacerých vlnách, pričom rôzne skupiny mohli mať rôznu hospodársku, spoločenskú i kultúrnu štruktúru, a preto u niektorých z nich mohol byť kostrový spôsob pochovávaní starší ako u iných²³. Potvrdenie tejto hypotézy si vyžaduje spracovanie nálezov z pohrebísk v Borovciach a Dubovanoch hlavne v otázke spresnenia datovania a pôvodu najstarších nálezov v kostrových hrobách. Dôležité však je, že spomínaný typ pohrebísk nebol epizodického charakteru, ale pochovávanie tu pretrvávalo až do polovice 12. storočia bez prerušenia, čo pozorujeme aj na lokalitách s výraznými dokladmi veľkomoravského kresťanstva napr. Ducové alebo Bratislava-hrad. Pohrebiská respektíve kostolné cintoríny, ktoré vznikajú v 11. storočí (typ 7a) možno považovať za kresťanské, i keď to nevylučuje ojedinelé pretrvávajúce starších pohanských zvyklostí v rôznych špecifických nálezoch ako sú rôzne polohy mŕtvych, otváranie hrobov, ojedinelé doklady kultových zvyklostí v podobe zvieracích kostí atď.²⁴

Práca je venovaná obdobiu včasného stredoveku, pre úplnosť je však potrebné venovať pozornosť stručne i otázke tejto problematiky z pohľadu návaznosti na predchádzajúce obdobie. Slovensko v období sťahovania národov bolo v geograficky okrajových častiach krátkodobou osídľovanými migrujúcimi skupinami germánskymi, kontinuita života z doby rímskej v podobe pohrebísk alebo iných nálezísk na Považí alebo v severných častiach Slovenska nie je

²⁰ EISNER, J.: Rukověť slovanské archeologie. Praha 1966, s.317. BIALEKOVÁ, D.: Beziehungen zwischen Mittelasien und dem Karpatenbecken im 6.-8. Jahrhundert. In: Berichte über den II. Internationalen Kongress für slawische archäologie Berlin 24.-28. August 1970. Bd. 2. Berlin 1973, 321-330, ai.

²¹ STAŠŠIKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, D.: Vybrané nálezy z pohrebiska v Borovciach z pohľadu začiatkov kostrového pochovávaní staromoravských a nitrianskych Slovanov. In: Velká Morava mezi východem a západem. Galuška, L./Kouřil, P./Měřínský, Z. (ed), Brno 2001, s.371-388. STAŠŠIKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, D.: Lunulové náušnice s hviezdicovým príveskom v severnej časti Karpatskej kotliny. In: Slovensko a Európsky juhovýchod, Bratislava 1999, s.250-298.

²² BIALEKOVÁ, D.: Zur Datierungsfrage archäologischer Quellen aus der ersten Hälfte des 9. Jh. Bei den Slawen nördlich der Donau. In: Rapports du Ie Congrès International d'Archéologie Slave. Bratislava 7.-14. Septembre 1975. Tome 1, Bratislava 1979, s.93-103.

²³ TURČAN, V.: Etnické vzťahy v 6.-8. storočí v Karpatskej kotline vo svetle žiarových hrobov. Zborník slovenského národného múzea LXXVII, História 23, 1983, s. 113.

²⁴ Problematike v poslednej dobe venuje pozornosť napr. HANULIAK, M. : Ku vzťahu pohanstva a kresťanstva na podklade archeologických prameňov. Slavica Slovaca, ročník 28, č.1-2, 1993, s. 15-20.

zatiaľ nálezmi preukázaná. Z pohľadu sledovanej témy vplyvu kresťanstva na pohrebný rítus, čisto hypoteticky nemôžeme vylúčiť zatiaľ nerozpoznanú prítomnosť raných kresťanov zo zanikajúcich neskorootantských lokalít hlavne v druhej polovici 6. storočia, ariánske kresťanstvo sa v období sťahovania národov niektorými autormi predpokladá²⁵. Stav výskumu nám však bráni uviesť pre územie Slovenska konkrétnejšie súvislosti v archeologických nálezoch. Podobne možno uvažovať i v súvislosti vyslovenej a pravdepodobnej hypotézy o kontaktoch Slovanov so staršími etnikami na našom území, o čom sa zatiaľ viac-menej hypoteticky uvažuje v súvislosti s nálezmi na pohrebisku v Prušánkach²⁶.

Z uvedeného vyplýva, že zmena rítu u Slovanov sídliačich na našom území z kremácie na inhumáciu, je výsledkom rôznych vplyvov. V 7. a 8. storočí sú to vplyvy prinesené Avarmi, vzniká časť pohrebísk, ktoré pretrvávajú do začiatku 9. storočia (typ 1a, 2a). Koncom 8. storočia respektíve rámcovo v jeho druhej polovici vzniká veľká časť pohrebísk, ktoré pretrvávajú v niektorých prípadoch až do 12. storočia (typ 2a, 3a, 4a, 4b), u týchto pohrebísk predbežne nie je pravdepodobný pôvod v súvislosti s prenikaním kresťanstva alebo vplyvov Avarov. O možnom súvisi s kresťanstvom a zmenou politických pomerov v súvislosti so zánikom avarského kmeňového zväzu účinkom výbojov Karla Veľkého koncom 8. storočia a začiatkom difúzie franskej kultúry do susedných oblastí, čo vplyva na prevzatie nových impulzov (medzi iným i kresťanstva) u Slovanov na strednom Dunaji, čo sa prejavuje zánikom avarských pohrebísk a vznikom pohrebísk nového typu²⁷, možno uvažovať v prípade pohrebísk typu 4c, 5a, 7a. Dôležité je, že pohrebiská zakladané pred obdobím Veľkej Moravy sa podľa súčasného stavu archeologického výskumu iba v prípade prítomnosti cirkevnej stavby využívajú až do novoveku, v opačnom prípade zanikajú v menšej miere na prelome 9./10. storočia a väčšinou v 12. storočí. Súvislosť s historickými poznatkami o vývoji významu kresťanstva v kultúrnom a politickom živote Veľkej Moravy a Uhorského štátu je tu viac ako zrejmé.

ARCHEOLOGICKÉ NÁLEZY V HROBOCH A NA POHREBISKÁCH

Hovorili sme o nálezovej situácii pohrebísk a hrobov na Slovensku z pohľadu ich vzniku a časového pretrvávania v snahe vyčleniť okruh pohrebísk, ktoré môžu súvisieť s vplyvmi kresťanstva. Táto analýza vychádzala z historicky doložených skutočností, podľa ktorých k organizovanému šíreniu kresťanstva dochádza v období Veľkej Moravy, teda v 9. storočí. Nemôžeme však vylúčiť, že i v 9. prípadne v neskorších storočiach dochádza k zakladaniu pohrebísk s hrobmi nespálených tiel z iného dôvodu ako je kresťanská ideológia. Orientáciu v tomto smere nám poskytujú archeologické nálezy a nálezové okolnosti hrobu a výbavy pochovaného, ako aj ďalšie nálezy dokladajúce zvyky pochováajúcej komunity. Tieto nálezy nám umožňujú spresniť interpretácie pôvodu duchovných predstáv, teda aj zvyku pochovávať inhumáciou. Ide o zložité javy, často predstavami vzdialené zhmotnenej podobe, preto výskum v tomto smere sa neustále vyvíja.

Pri štúdiu významu nálezu veľmi dôležitým údajom je správne datovanie a pôvod. Napr. kríž vyrytý do tela nádoby z doby kamennej má iný význam ako kríž na nádobe včasnostredovekej z 9. storočia. Rozsah príspevku nedovoľuje vyčerpávajúco venovať pozornosť všetkým významným nálezom z hrobov a nálezovým okolnostiam na pohrebiskách,

²⁵ RUTTKAY, A.: Počiatky kresťanskej sakrálnej architektúry v archeologických nálezoch. Pamiatky a múzeá 4/95, Kresťanské umenie na Slovensku I, Bratislava 1995, s. 10.; RATKOŠ, P. Kristianizácia...c.d.

²⁶ KLANICA, Z.: Die Südmährischen Slawen und anderen Ethnika im archaologischen Material des 6.-8. Jahrhunderts. In: Interaktionen der Mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.-10. Jahrhundert. Symposium Nove Vozokany 3.-7. Oktober 1983, Nitra 1984, s. 149.

²⁷ BIALEKOVÁ, D.: Zur Datierungsfrage archäologischer Quellen aus der ersten Hälfte des 9. Jh. bei den Slawen nördlich der Donau. In: Rapports du IIe Congrès International d'Archéologie Slave. Bratislava 7-14 Septembre 1975, Tome 1. Bratislava 1979, s. 96-103; BIALEKOVÁ, D.: Der Anteil anderer Ethnika an der Kulturbildung der Mährischen Slawen in der Zeit der Staatsbildung. Nitra 1984, s.35.

pomocou ktorých môžeme spresňovať súvislosti s kresťanskými a predkresťanskými zvykmi pochovávaní. Venujem pozornosť malému výberu, ktorý do určitej miery spresňuje hlavne pôvod pohrebísk s nespálenými telami so začiatkom v 8. storočí (typ 2b a 3b).

HROBY KONÍ

Pre včasnostredoveké pohrebiská obdobia avarského kaganátu (typ 2a, 3a) 7.-8. storočia sú charakteristické hroby človeka s koňom, ktoré nenachádzame na pohrebiskách slovanských a veľkomoravských, ani v mladších obdobiach. Tento jav je etnošpecificky avarský, pôvodom súvisí s duchovnými predstavami predkresťanskými viazanými na kultúru Avarov. Iná situácia je v prípade samostatných hrobov koní v rámci areálu pohrebiska. Tento zvyk s Avarmi nesúvisí, i keď ho na avarských pohrebiskách poznáme. Objavuje sa v severnej, strednej a západnej Európe v priebehu 5.-11. storočia, spracovaný je predovšetkým pre oblasť západnej a severnej Európy (Müller-Wille 1970-71, 119). Nálezy zo slovanského prostredia sú tiež známe (napr. Mikulčice, Pohansko), dosiaľ neboli predmetom intenzívnejšieho odborného záujmu a tendencia je hľadať pôvod týchto nálezov nesprávne v avarskom prípadne germánskom kultúrnom prostredí. Na výraznejšie riešenie tejto problematiky si zrejme počkáme až po spracovaní týchto nálezov z moravských a možno i slovenských nálezísk. Zatiaľ však ukážem príklad interpretácie takýchto nálezov na pohrebisku v Borovciach (typ 3b). Je to pohrebisko nachádzajúce sa mimo hraníc avarského kaganátu, ale v jeho blízkosti (cca 25 km severnejšie), nevykazuje nálezy etnošpecificky viazané s avarskou kultúrou v podobnej sociálnej súvislosti ako v prostredí pohrebísk avarského kaganátu. Začiatky pochovávaní kladieme do 8. storočia a koniec do 12. storočia s tým, že priestorový a časový rozsah pohrebiska poznáme, i keď sme ho nemohli preskúmať kompletne. V staršej časti pohrebiska s hrobmi z 8. storočia sme preskúmali 2 hroby koní a to jeden samostatný (označili sme ho ako hrob I) a jeden, ktorý mal zvláštnu nálezovú situáciu a interpretujeme ho ako hrob s jazdcom č. 321.

Hrob I sa nachádzal v severozápadnej časti pohrebiska, kostra koňa sa nachádzala v obdĺžnikovej jame o rozmeroch 245x105 cm a hĺbke dna 120-150 cm. V superpozícii nad kosterou koňa sa nachádzal detský hrob č.161, ktorý okrem kostričky dieťaťa neobsahoval iné nálezy (obr. 1). V zásype jamy s koňom sa do úrovne 100 cm nachádzali črepy s vlnkami, malakofauna a nevýrazné praveké črepy. Orientácia jamy pre koňa bola v smere J-S, lebka pochovaného koňa smerovala k juhu. Zvlášť na kostre bol spôsob uloženia. Lebka i s krčnými stavcami sa opierala o užšiu stenu hrobu, predné končatiny boli skrčené, zadné natiahnuté, pričom smerovali šikmo von z jamy a za panvou po stenu hrobu sa nachádzal voľný priestor dlhý 62 cm. Domnievam sa, že tento spôsob uloženia koňa svedčí o problémoch s umiestnením koňa do jamy. Niekoľko metrákov vážiace zviera nebolo zrejme jednoduché ručne premiestniť v želanej polohe do pripravenej jamy. Slovania si pravdepodobne pomáhali uchytením zadných končatín mŕtveho zvieraťa remeňmi alebo lanom a do pripravenej jamy ho prevrátili tak, že sa posunul a nevyplnil celý priestor vykopanej jamy ako bolo plánované. Bolo už nad sily súčasníkov zviera posunúť a zohnúť mu zadné končatiny a tak sa stalo, že zadné končatiny vytŕčali z jamy a lebka sa opierala o stenu hrobu, hoci za panvou bol voľný priestor. Možno to interpretovať i tak, že pochováajúcej komunite chýbali skúsenosti s takýmto obradom, akým bolo pochovanie celého koňa. (obr. 2) Pochovaný kôň bol žrebec so silne opotrebovanými zubami, s výškou v kohútiku 139,4 cm, biologický vek viac ako 20 rokov (určenie C. Ambroza dok. AU SAV 14.526.) Okolo hrobu koňa sa z východnej strany nachádzali výklenkové hroby, západná bola poškodená, v severnej časti sa nachádzal zatiaľ bližšie nešpecifikovaný zahĺbený objekt. Nálezové okolnosti možno interpretovať i tak, že kôň bol pietne i keď nešikovne uložený v staršej fáze pochovávaní a okolo neho boli rozmiestnené hroby ľudí, ktoré jamu s koňom rešpektovali. Jama s koňom nebola teda v rámci pohrebiska izolovaná.

Druhý nález kostry koňa v Borovciach sa nachádza tiež v staršej časti, ale v inej skupine hrobov ako hrob koňa č. I. Táto kostra koňa bola uložená v jame, ktorej súčasťou bola i šachta výklenkového hrobu č.321. Išlo o menší výklenkový hrob s rozmermi 178x80-110 cm, hĺbka

137-197 cm, orientácia SZ-JV. Šachta hrobu bola nepravidelná, výklenok úzky, časť kostry človeka pravdepodobne presahovala do šachty. Kostra ženy vo veku juvenis bola situovaná na boku tak, že horná polovica ležala na brušnej strane, horné končatiny boli zložené v skrčenej polohe pod kosťami trupu, dolné končatiny boli tiež skrčené, teda kostra bola v nepietnej polohe (obr. 3). V hrobe sa nenachádzala žiadna výbava. Kostra koňa sa nachádzala v nepravidelnej jame (240x80x200cm, hĺbka 170 cm), ktorej zásyp bol jednotný so zásypom šachty hrobu 321 (hĺbka 137-197 cm). Orientácia koňa bola rovnaká ako človeka vo výklenku a to SZ-JV. Lebka koňa bola pôvodne oddelená od kostí trupu a spočívala na rebrách v blízkosti panvy. Kôň bol teda uložený do hrobu s oddelenou hlavou. Končatiny boli skrčené, jedna zadná končatina chýbala. Kostra ležala nad výklenkom hrobu č. 321. Časť trupu koňa spočívala na neskôr zrútenej klenbe výklenku, takže celá situácia budí dojem superpozície. Nálezové okolnosti však nedovolia pochybovať, že jama pre koňa i vchodová šachta výklenkového hrobu boli vyhlbené v jednom čase. Kostra koňa patrila žrebčovi s biologickým vekom 16-18 rokov, výška v kohútiku 145,9 cm. Kostra človeka patrila žene vo veku juvenis, teda veľmi mladšej. Ide teda o hrob človeka s koňom, i keď snaha oddeliť zviera od človeka je zjavná. Na pohrebiskách avarského kaganátu predstavuje kôň v hrobe človeka vážený sociálny prejav, čo sa prejavuje pietnym uložením pochovaného. Prípád nepietneho uloženia kostry v takomto hrobe v prostredí avarského kaganátu nepoznáme. V súvislosti so zisteným pohlavím treba poznamenať, že v avarskom prostredí máme v hrobách s koňmi okrem prevažujúcej mužskej populácie doložené tiež ženy²⁸. Kôň v hrobe č. 321 v Borovciach svojimi nálezovými okolnosťami rovnako ako kostra mladšej ženy nespĺňajú ani kritéria pietneho uloženia v zmysle zistených zvyklostí na avarských pohrebiskách ani v zmysle zvyklostí na pohrebisku v Borovciach. Vo výbave hrobu neprekvapujú chýbajúce cenné predmety. Z pohľadu pôvodu zvykov tento hrob nejaví status vysokého sociálneho vyjadrenia, ale skôr opačného názoru s výraznými kultovými zvykmi – kostra v skrčenej polohe, horné končatiny skrížené, dislokovanie na bruchu, oddelená lebka zvieraťa dislokovaná do inej polohy, chýbajúca končatina, výklenkový hrob. Pôvod týchto zvykov v uložení kostry a zvieraťa nie je pravdepodobné hľadať v okruhu ranokresťanských zvyklostí alebo v okruhu zvyklostí avarských. Súvis s bližšie nešpecifikovanými predkresťanskými zvykmi je zrejмый, situovanie v najstaršej časti pohrebiska dopĺňa obraz o pôvode kostrového pochovávaní na pohrebisku v Borovciach v zmysle malej pravdepodobnosti pôvodu tohto pohrebiska v okruhu kresťanských alebo avarských zvykov.

Oba hroby koní dopĺňajú informácie, ktoré naznačilo už typologické triedenie kostrových pohrebísk podľa časového rozsahu. Hroby koní na pohrebisku nemôžu mať súvis s ranokresťanskými zvykmi, preto ich pôvod treba hľadať jednoznačne v predkresťanských zvyklostiach. Pôvodom oba nálezy vykazujú rozdielne korene, v širšom kontexte spojené s podobnými nálezmi v Európe od sťahovania národov, s nepopierateľným špecifikom kultúrneho a geografického prostredia náleziska v Borovciach. Táto skutočnosť významne vplýva na interpretáciu pôvodu pohrebiska a zvyku pochovávať nespálené telo, pretože vylučuje ranokresťanské vplyvy z byzantského prostredia dolného Dunaja alebo južnej Európy. Pohrebisko teda nemohlo vzniknúť z analogických pohnútok ako veľkomoravské pohrebiská napr. v Ducovom, na hrade v Bratislave prípadne na Devíne alebo na známych veľkomoravských lokalitách ako sú Břeclav – Pohansko, prípadne hroby okolo kostolov v Mikulčiciach či Starom Městě.

Príkladom podrobnejšieho rozboru hrobov koní z Boroviec som chcela poukázať na dôležitosť archeologických terénnych situácií a nálezov k historicko-archeologickým interpretáciám týkajúcim sa rozpoznania predkresťanských a kresťanských zvyklostí.

VÝKLENKOVÉ HROBY

V texte sme niekoľkokrát spomenuli termín „výklenkový hrob“. Ide o typ hrobu, ktorý má v niektorej stene podkopaný priestor - výklenok, v ktorom je uložený pochovaný i s výbavou.

²⁸ ČILINSKÁ, Z.: Die awarenzeitlichen Frauengräber mit pferdebestattung in der Slowakei. In: A Voszinsky Mór Múz. Évk. XV. Szekszárd 1989, s. 135-146.

V Borovciach sme ich preskúmali 100. (obr. 4) U Slovanov bol tento typ hrobu spozorovaný už dávnejšie a bádatelia hľadali pôvod tohto zvyku u Avarov, nakoľko ide o typ hrobu charakteristický pre Euroáziu, kde je i pôvodný. Výskum a prieskumy v Borovciach a Dubovanoch upozornili na existenciu pohrebísk s prevahou pochovávania do výklenkových hrobov podmoľového typu, ktorá sa koncentruje v mikroregióne Trnavskej sprásovej pahorkatiny, respektíve jej okraji a zrejme i na území južnej Moravy (Prušánky I, Mutěnice, Boleradice ai.), teda v prostredí mimo avarsko-slovanských pohrebísk, i keď v tesnej blízkosti. Z jednoduchého vymapovania výskytu výklenkových hrobov podmoľového a tunelového typu je zrejmé, že sa tieto nachádzajú v dvoch rozdielnych častiach strednej Európy (obr. 5). Hroby s výklenkom tunelového typu sa koncentrujú na dolnej Tise a podmoľové hroby nad severnou periferií avarského kaganátu, pohrebiská s výrazným počtom týchto hrobov sa nachádzajú za jeho okrajom. Špecifickosť vývoja severnej periferie avarského kaganátu súvisiaca zrejme so Slovanmi sa ukázala i pri rozbere iných častí materiálnej kultúry²⁹. Dôležité je, že pochovávanie do výklenkových hrobov predstavuje špecifickú pohrebnú zvyklosť, v archeologických nálezoch dobre sledovateľnú. I keď výskum tohto zaujímavého fenoménu u Slovanov je v začiatkoch, je zrejmé že pôvod treba hľadať v kontexte vplyvov južnej a juhovýchodnej Európy a v obsahu predkresťanských zvyklostí.

STAVBA NAD HROBOM A OTÁZKA VYNECHANÝCH MIEST NA POHREBISKÁCH

K diskutovaným pozorovaniam patrí i otázka istej nesúmernosti v pochovávaní na včasnostredovekých pohrebiskách. Popri miestach s hustým výskytom hrobov sa objavujú miesta bez hrobov. Bádatelia hľadali vysvetlenia týchto voľných miest v oblasti duchovnej - obetné miesta, posvätné stromy, prípadne sociálnej - skupiny tvoria rody a rodiny. Nové možnosti hlavne pre výskum vývoja a zmien sociálnej štruktúry včasného stredoveku sa objavili preskúmaním hrobu 221 v Borovciach, kde sme identifikovali okolo hrobu pozostatky kruhovej stavby, rešpektovanej ostatnými hrobmi (obr. 6). Takéto stavby predpokladáme nad viacerými hrobmi a je pravdepodobné, že ich môžeme očakávať i na iných včasnostredovekých pohrebiskách, kde boli zrejme prehliadnuté. Nie je vylúčené, že môže ísť o v písomných správach zachytené domy mŕtvych nazývané tiež budy. Dôležitý je tvar tejto stavby zistený v Borovciach, ktorý je kruhovitý. Pre úplnosť treba dodať, že podobné nálezy sú známe a relatívne časté na pohrebiskách franských hlavne v 7., ale tiež i v 8. storočí³⁰. V hierarchii symbolov kruh je považovaný za najdôležitejší a najrozšírenejší geometrický symbol, ktorého tvar je daný aj podobou Slnka a mesiaca. V magických učeniach má kruh funkciu ochrany pre zlými duchmi. Kruh vyjadruje Boha a nebo³¹. O význame kruhu v kresťanskej ideológii existuje takisto veľa dokladov. V súvislosti s najstaršími dokladmi kresťanských stavieb máme doložené pohrebné kaplnky nad hrobmi svätcov. Z tohto obecného zoznamu vyplýva komplikovanosť správnej interpretácie nálezovej situácie hrobu 221. Konkrétna analógia k hrobu v Borovciach nie je známa. Pochovaný v hrobe 221 bol muž so symbolmi moci včasnostredovekého obdobia datovanými do doby, kedy k Slovanom prenikajú výrazné kresťanské vplyvy a začínajú sa stavať prvé kostoly. Interpretácia nálezu nie je jednoduchá a vyžaduje si ďalší výskum. Pôvod niektorých predmetov v hrobe ukazuje na chorvátsku oblasť silne poznačenú kultúrou Byzancie, kruhové stavby nad hrobmi tu však nepoznáme. Kombinácia výklenkového hrobu so stavbou kruhového tvaru a výbavy pochovaného poskytuje jedinečný, ale komplikovaný materiál k štúdiu synkretizmu náboženských prejavov Slovanov vo včasnostredovekej kultúre Európy.

²⁹ ZÁBOJNÍK, J.: Materiálka kultúra náležísk z obdobia avarského kaganátu na Slovensku. In: Avenarius, A. – Ševčíková, Z. (ed.), Slovensko a európsky juhovýchod. Medzikultúrne vzťahy a kontesty. (Zborník k životnému jubileu Tatiany Štefanovičovej), Bratislava 1999, 189-222.

³⁰ MARTIN, M.: Das fränkische Gräberfeld von Basel-Bernerling. Mainz 1976, s. 27 ai.

³¹ BIEDERMANN, H.: Lexikon symbolov. Bratislava 1992, s. 149-150.

VYBRANÉ FENOMÉNY PRE POROVNANIE POHREBÍSK

9. A 10.-11. STOROČIA Z POHLADU ZVYKOV

Dosiaľ sme hovorili skôr o rozdieloch predveľkomoravských a veľkomoravských hrobov, kde je veľa otvoreného a nedoskúmaného. Prispieva k tomu i určitá heterogénnosť nálezov prejavujúca sa v rozdieloch v orientácii hrobov, vo výbave a výstroji pochovaných ako i v polohe končatín, prípadne dislokovaní celej kostry. Lepšia situácia je vo výskume hrobov z mladšieho, teda 10. a 11. storočia. Ukážeme si ho na príklade boroveckého pohrebiska. Ako bolo povedané nachádza sa tu staršia a mladšia časť. Rozdiely vo zvyklostiach sú evidentné. Prejavujú sa v hĺbke hrobov - staršia má priemernú hĺbku hrobov okolo 220 cm, mladšia (koniec 10.-12. storočie) má dno hrobov v priemernej hĺbke 80 cm. (obr. 7) Ďalej je to vymiznutie výklenkových hrobov, v mladšej časti sa nenachádzajú. V mladšej časti pohrebiska miznú nádoby z výbavy hrobov, takisto výstroj bojovníkov, zbrane. (obr. 8) Nahradené sú sporadicky mincami, v hrobách sa vyskytujú šperky medzi ktorými dominujú esovité náušnice, ktoré istým spôsobom unifikujú výbavu pohrebísk a cintorínov v strednej Európe v období 10. a 11. storočia. Tieto evidentné zmeny pohrebných zvyklostí sú predmetom výskumu, pričom sa bádatelia prikláňajú k rôznym názorom. V súvislosti s absenciou výklenkových hrobov v mladšej časti pohrebiska v Borovciach sa domnievam, že dôvod môže súvisieť s kresťanským náboženstvom a jeho vplyvmi, ktoré zohrávalo významnú úlohu v procese formovania sa Uhorského štátu. I keď máme doklady o návrate pohanských zvyklostí po páde Veľkej Moravy napr. na Pohansku v podobe vystavanej svätyne na kresťanskom chráme, väčšina nálezov ukazuje silnejšie tendencie v prijímaní a kontinuite kresťanskej ideológie³². Rozdiely v prijímaní a odmietaní kresťanského náboženstva mali zrejme regionálnu podobu a nemožno zobecňovať určité nálezy, i keď sú z prostredia velmožských dvorcov. Isté je, že v priebehu 10. storočia sa pohrebné zvyklosti výbavy hrobov v strednej Európe unifikujú a sú rozdielne v porovnaní s predchádzajúcim obdobím 9. storočia vo výbave a úprave hrobu. Je pravdepodobné, že na tejto podobe neskorých včasnostredovekých pohrebísk strednej Európy sa podieľala i kresťanská ideológia v tesnom súvisi s politikou vznikajúcich feudálnych štátov. Štúdium detailov týchto procesov si vyžaduje podrobnejšie spracovanie nálezov a dá sa predpokladať, že bude prinášať dlho nové poznatky k štúdiu kultúrneho vývoja v rámci formujúcich sa ranofeudálnych štátov Európy, v ktorom svoju špecifickosť s ohľadom na predchádzajúci vývoj prinášajú tiež slovenské archeologické nálezy.

ZÁVER

Archeologické nálezy môžu v mnohom doplniť naše poznatky, je však dôležité vedecky vytvárať argumenty a uvedomovať si vypovedacie možnosti archeológie k skúmanému problému. Spoločenské odbory sú nezastupiteľné v spolupráci pri tvorbe metód na interpretáciu archeologických nálezov v oblasti duchovnej kultúry, preto by bolo potrebné zväčšovať objem spoločných interdisciplinárnych projektov pri riešení konkrétnych problémov. Nezastupiteľnú úlohu preto má vzájomné oboznamovanie sa s možnosťami a problémami. Pre archeológiu je v tomto procese potrebné, aby sa viac vnímala prostredníctvom problematiky, než možno atraktívnej podoby cenných nálezov šperkov, aby sa viac zvýraznil rozdiel medzi starozitníctvom a vedou. Prispeje sa tak vo výraznejšej miere k tvorbe ďalších a potrebných interdisciplinárnych spoluprác spoločenských disciplín pri výskume málo spracovaných nálezov, v našich podmienkach rozvíjajúceho sa záujmu o výskum ranokresťanských a predkresťanských zvyklostí v špecifikách nášho územia a kultúry.

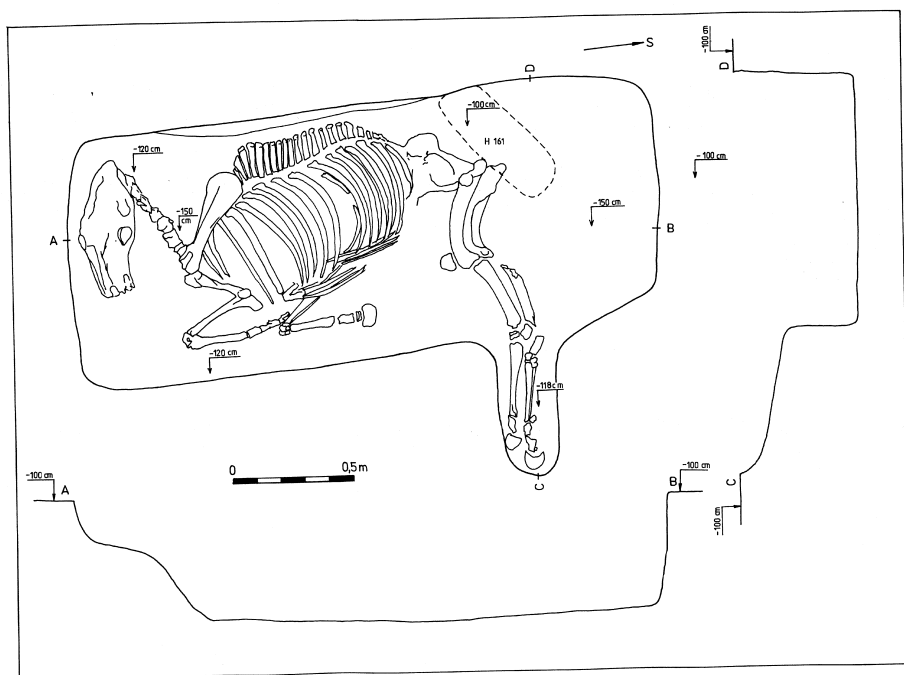
PhDr. Danica Staššiková-Štukovská; Archeologický ústav SAV, Akademická 2,
949 21 Nitra (nraustas@savba.sk)

³² RUTTKAY, A.: Počiatky kresťanskej sakrálnej architektúry v archeologických nálezo. Pamiatky a múzeá, č.4, roč. 1995, Kresťanské umenie na Slovensku, s.8-13.

Literatúra

- BALINT, Cs. 1993: Probleme der archäologischen Forschung zur awarischen Landnahme. Vorträge und Forschungen, XLI, Müller-Wille, M./Schneider, R. (Hrsg.), Sigmaringen, s. 195-273.
- BIALEKOVÁ, D. 1973: Beziehungen zwischen Mittelasien und dem Karpatenbecken im 6.-8. Jahrhundert. In: Berichte über den II. Internationalen Kongress für slawische Archäologie Berlin 24.-28. August 1970. Bd. 2. Berlin, 321-330.
- BIALEKOVÁ, D. 1979: Zur Datierungsfrage archäologischer Quellen aus der ersten Hälfte des 9. Jh. Bei den Slawen nördlich der Donau. In: Rapports du Ier Congrès International d'Archéologie Slave. Bratislava 7.-14. Septembre 1975, s. 93-103.
- BIALEKOVÁ, D. 1980: Návrh chronológie praveku a včasnej doby dejinnej na Slovensku. Slovenské obdobie. Slovenská archeológia 28, 1980, s. 213-221.
- BIALEKOVÁ, D. 1984: Der Anteil anderer Ethnika an der Kulturbildung der Mährischen Slawen in der Zeit der Staatsbildung. Nitra, s.33-38.
- BIEDERMANN, H. 1992: Lexikon symbolov. Bratislava.
- CIBULKA, J. 1958: Kostel v Modré i Velehradu a začátky křesťanství na Moravě. Praha.
- ČAPLOVIČ, D. 1998: Poznámky k chronológii stredoveku na Slovensku. Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia I., Bratislava, s.159-176.
- ČILINSKÁ, Z. 1989: Die awarenzeitlichen Frauengräber mit Pferdebestattung in der Slowakei. In: A Voszinsky Mór Múzeum. Évk. XV. Szekszárd, s. 135-146.
- DAIM, F. 2003: Avars and Avar Archaeology an Introduction. In: Goetz, H-W./Jarnut, J./Pohl, W. (ed.): Regna and Gentes. The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World, Leiden-Boston, s.463-570.
- DEKAN, J. 1968: Zur archäologischen Problematik der Awarisch-Slawischen Beziehungen. Študijné zvesti 16, s.71-95.
- EISNER, J. 1966: Rukovět slovanské archeologie. Praha.
- FUSEK, G. 1994: Slovensko vo včasnოსlovanskom období. Bratislava 1994.
- GEZRY, J. 1980: Zur Problematik der Interpretation archäologischer Quellen für die Geistes- und Religionsgeschichte. Archaeologia Austriaca 64, s. 111-118.
- HAJNALOVÁ, E. 1993: Obilie v archeobotanických nálezoch na Slovensku. Acta interdisciplinaria archaeologica VIII, Nitra.
- HAJNALOVÁ, E. 2001: Ovocie a ovocinárstvo v archeobotanických nálezoch na Slovensku. Acta interdisciplinaria Archaeologica X, Nitra.
- HANULIAK, M. 1993: Ku vzťahu pohanstva a kresťanstva na podklade archeologických prameňov. Slavica Slovaca, ročník 28, č.1-2, s. 15-20.
- HANULIAK, M. 2001: K problematike včasnostredovekého mohylového ritu na území Slovenska. Slov. Archeol. XLII, s. 277-299.
- HANULIAK, M./KUZMA, I./ŠALKOVSKÝ, P. 1993: Mužla-Čenkov I. Nitra 1993.
- HULÍNEK, D./PLACHÁ, V. 2000: Rímske stavby na Devíne vo svetle najnovších archeologických výskumov. Bratislava XII, s. 39-40.
- HRUBEC, I. 1980: Návrh chronológie praveku a včasnej doby dejinnej na Slovensku. Povelkomoravské obdobie a stredovek. Slovenská archeológia 28, 1980, s. 229-233.
- KLANICA, Z. 1984: Die südmährischen Slawen und anderen Ethnika im archäologischen Material des 6.-8. Jahrhunderts. In: Interaktionen der Mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.-10. Jahrhundert. Symposium Nove Vozokany 3.87. Oktober 1983, Nitra, s. 139-150.
- KLANICA, Z. 1990: K počátkům staromoravského kostrového pohřbívání. In: Staroměstská výročí, Uherské Hradiště, s. 57-70.
- KRUMPHANZLOVÁ, Z. 1990: Svědectví náboženského synkretismu na pohřebištích doby hradištní v Čechách. Archeologické rozhledy XLII-4, s. 362-368.
- LUTOVSKÝ, M. 1989: Územní rozšíření slovanských mohyl ve střední Evropě. K problému mohylových oblastí. Archeologické rozhledy XLI-1, s. 59-74.
- MARTIN, M. 1976: Das fränkische Gräberfeld von Basel-Bernering. Mainz.
- MÜLLER-WILLE, M. 1970-1971: Pferdegrab und Pferdeopfern im frühen Mittelalter, Ber. van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) 20-21, s. 119-248.

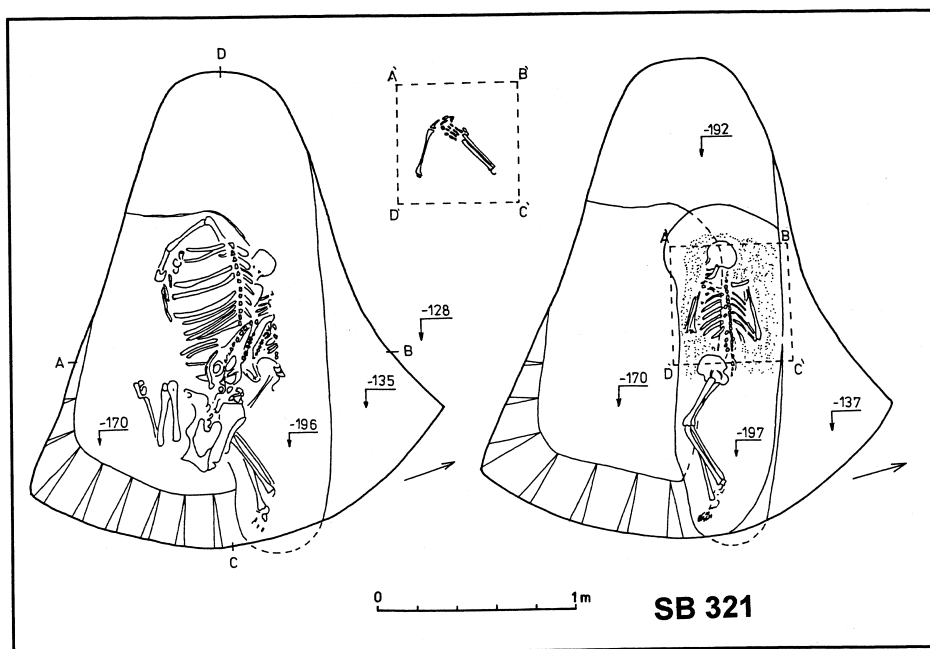
- PIETA, K. 1988: Die Slowakei im 5. Jahrhundert. In: Germanen, Hunen und Awaren. Hrsg. Gerhard Bott, Nürnberg, s.385-406.
- RATKOŠ, P. 1971: Kristianizácia Veľkej Moravy pred misiou Cyrila a Metoda. Historický časopis, roč. XIX, s. 71-83.
- REJHOLCOVÁ, M. 1990: Včasnოსlovenské pohrebisko v Čakajovciach, okres. Nitra. Slovenská archeológia XXXVIII-2, s: 357-420:
- RUTTKAY, A. 1995: Počiatky kresťanskej sakrálnej architektúry v archeologických nálezoch. Pamiatky a múzeá, č.4, Kresťanské umenie na Slovensku, s.8-13.
- STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, D. 1993: Výklenkové hroby. In: Kultové a sociálne aspekty pohrebného ritu od najstarších čias po súčasnosť. SAS, Bratislava, s.37-42.
- STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, D. 1996: Zu manchen spezifischen Äußerungen des Bestattungsritus im Frühmittelalter. In: Bialeková, D. / Zábojník, J. (ed.): Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert, Bratislava, s. 287-304.
- STEINHÜBEL, J. 1998: Pôvod a najstaršie dejiny Nitrianskeho kniežatstva. Historický časopis, 46, 1998, č. 3, s.369-416.
- STEINHÜBEL, J. 1999: Vznik Uhorska a Nitrianske kniežatstvo. Historický časopis 47, č. 4, s.569-614.
- ŠTEFANOVIČOVÁ, T. 2001: Architektúra Veľkej Moravy v európskom kontexte. In: Veľká Morava medzi východom a západem, Spisy Arch.ústavu AV ČR Brno 17, Brno, s. 397-406. Galuška, L./Kouřil, P./Měřinský, Z. (ed.)
- TOČÍK, A. 1968: Altmagyarisches Gräberfelder in der Südwestslowakei. Bratislava.
- TURČAN, V. 1983: Etnické vzťahy v 6.-8. storočí v Karpatskej kotline vo svetle žiarových hrobov. Zborník slovenského národného múzea LXXVII, História 23, s. 113.
- VIGNATIOVÁ, J.1995: Marginálie k pohrebnému ritu na jižním předhradí Pohanska. Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity E 40, s. 111-118
- WERNER, J. 1950-51: Zur Entstehung der Reihengraberzivilisation. Ein Beitrag zur Methode der frühgeschichtlichen Archäologie. Archaeologia Geographica 1, Hamburg, s. 23-32
- ZÁBOJNÍK, J. 1995: Soziale Problematik der Gräberfelder des Nördlichen und Nordwestlichen Randgebiet des Awarischen Kaganats. Slovenská archeológia XLIII-2, s. 205-344.
- ZÁBOJNÍK, J. 1999a: Materiálna kultúra nálezísk z obdobia avarského kaganátu na Slovensku. In: Avenarius, A. – Ševčíková, Z. (ed.), Slovensko a európsky juhovýchod. Medzikultúrne vzťahy a kontesty. (Zborník k životnému jubileu Tatiany Štefanovičovej), Bratislava 1999, 189-222.
- ZÁBOJNÍK, J. 1999b: Das Awarische Kaganat und die Slawen an seiner Nördlichen Peripherie. (Probleme der Archäologischen Abgrenzungen). Slovenská archeológia XLVII-1, s. 153-173.

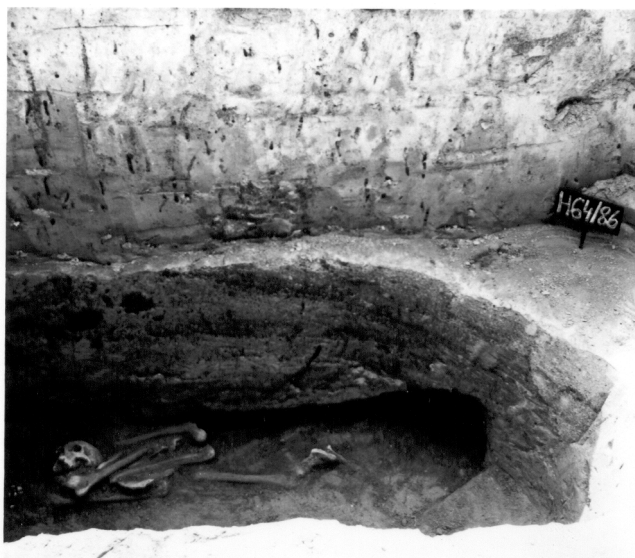
Obr. 1 - Borovce, okr. Piešťany, hrob koňa č. I v subpozícii s mladším hrobom dieťaťa č. 161

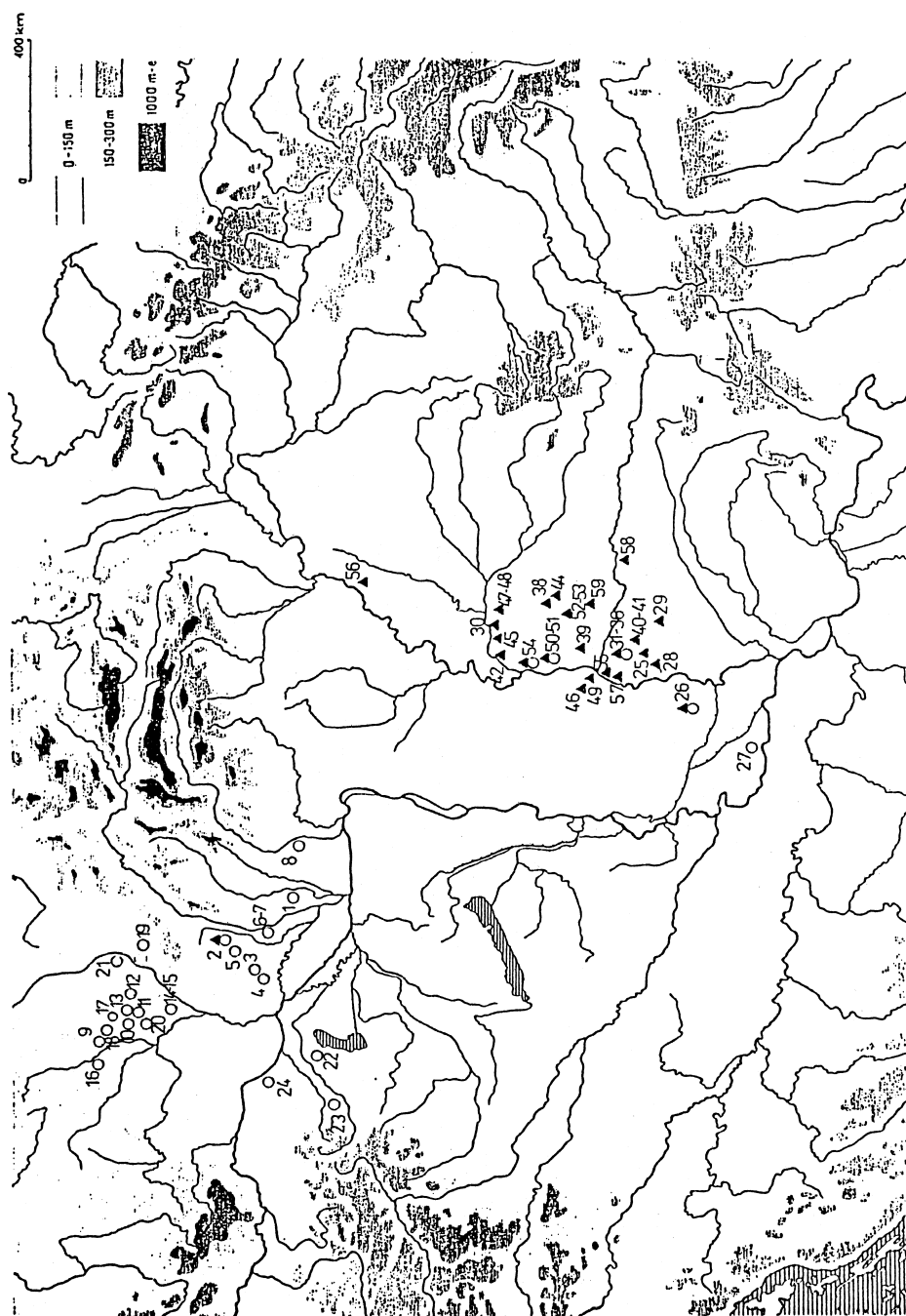
Obr. 2 - Výtvarná rekonštrukcia ťažkostí s pochovávaním zvieratá inšpirovaná situáciou nezvyklej polohy kostry koňa vo včasnostredovekom hrobe č. I v Borovciach. Kresba Alex Suomi

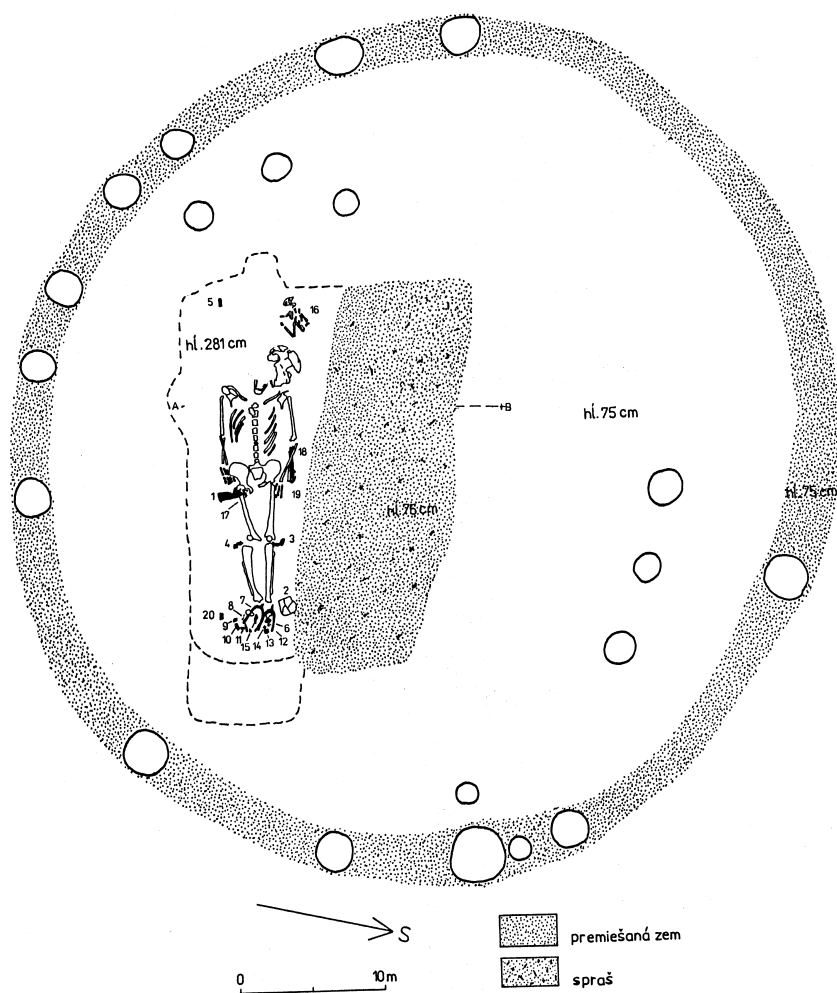
Obr. 3 - Borovce, okr. Piešťany. Hrob ženy a koňa č. 321 s rozkreslením detailov dislokácie kostry človeka

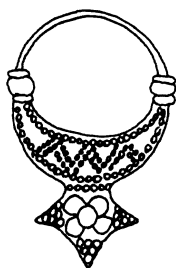
Obr. 4 - Borovce, okr. Piešťany, výklenkový hrob podmoľového typu č. 64. Na kostre hrobu vo výklenku boli pietne zložené kosti z rozrušeného staršieho hrobu

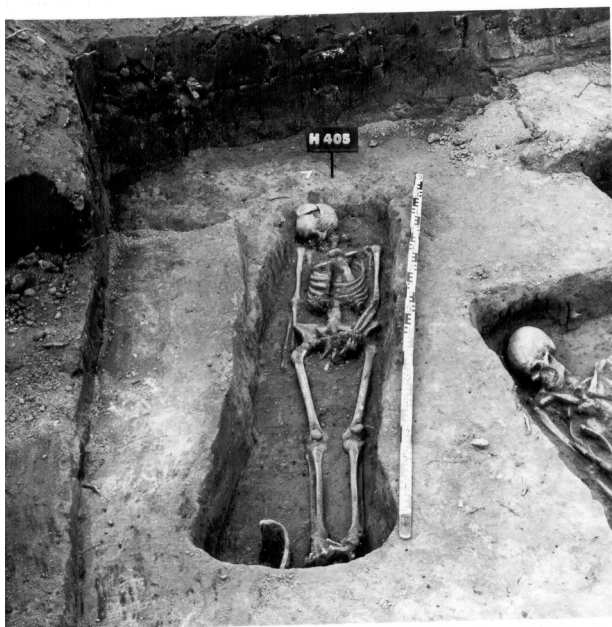
Obr. 5 - Nálezová situácia výklenkových hrobov v strednej Európe v priebehu 7.-9. storočia. Prázdné krúžky sú výklenkové hroby podmoľového typu, tmavé trojuholníky sú výklenkové hroby tunelového typu

Obr. 6 - Borovce, okr. Piešťany. Výklenkový hrob muža č. 221 s dokladmi základovej ryhy pravdepodobne po stavbe kruhového pôdorysu

Obr.7 - Borovce, okr. Piešťany. Lunulová náušnica s hviezdicovým príveskom, ktorá vychádza z predlôh byzantského umenia a zrejme má symbolický význam. Pochádza z hrobu č. 336. /8.storočie/

Obr. 8 - Borovce, okr. Piešťany. Príklad pietneho uloženia kostry v mladšom horizonte pohrebiska

Summary

Pagans and christianity - on selected archaeological sources in the early middle ages

Danica Staššiková-Štukovská

The study on selected archaeological finds tries to put their finding situation and archaeological approach nearer to study of questions concerning religion for social sciences. The attention has been paid to the term “the Early Middle Ages”, which started to be used for periodization systems in 1980. Evidence of organized spreading of Christianity is dated to the 9th cent. Particular finds connected with Christian ideology occur also on the territory of Slovakia from the Roman period. Unfortunately, the state of their elaboration is not comparable with neighbouring countries.

Selected early medieval finds in connection with the problem of pre-Christian and Christian religion include burial places of unburnt bodies as an endless source for study of ideas. The attention is devoted to a creation of an objective picture of the burial places by means of typology, where starting of burying of unburnt bodies (group) is considered a beginning and ending of the burying is relevant for forming of types. A starting point is data about an extent of a burial place in time and space, which are known for approximately 7 % of excavated inhumation burial places from the 6th-13th centuries. By this way seven groups and eleven types of inhumation and biritual burial places have been defined. From the point of view of the inhumation origin, the 1a type is in the region of Germanic and late Ancient culture with

possible elements of Arian religion that have not been proved but are presupposed for Slovakia. The 2a and 3a types of burial places have their origins in the region of Avarian culture with possible rare evidence of early Christian religion that has not got an organised form. The newest publications on the problem are given here. For burial places of the types 2b and 3b the inhumation origin has not been explained in a solid way yet, the Avarian region nor a penetration of Christian ideology are not probably possible. Other types of burial places were formed in the period of organised penetration of Christian religion into our territory, or with Old-Hungarian groups.

A special attention is paid to some finds from the burial place in Borovce as a source for précising of origin of burial rites on the place. Burials of horses do not allow to line up the oldest horizon on the cemetery with similar influences that had influenced formation of burial places in the vicinity of vanished churches, as it is e.g. in Bratislava castle, Ducové, Devín castle, etc. The term of so called niche graves is defined and their origin on Slavic burial grounds is précised. In the sphere of symbolism a circular construction over the grave 221 is analysed as evidence to the study of syncretism of pre-Christian and Christian symbols. Within movable finds the attention is paid to unification of burial equipment and shape of graves in the 10th-11th centuries in central Europe.

At the end a need of interdisciplinary cooperation of social sciences and archaeology in searching for problems and research of pre-Christian and Christian rites in the period of the Early Middle ages in specificities of Slovakia is stressed.